

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmil Mutîi Tuhfetullin. *Tatarca Kur'an Tefsiri*, Kazan 1914, s. 3-8; Abdurrahman Sadi, *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan 1926, s. 161-163; İsmail Remiyef, *Vakıtlı Tatar Matbuatı 1905-1925*, Kazan 1926, s. 7-8, 36-40; Üzbek Gıymadiev, *Satira Korali Bilen*, Kazan 1977, s. 35-71; H. K. Tuhfettullin, *Kamil Mutiygıy* (trc. Niyaz Akmalov), Kazan 1992, s. 1-80; Ferit Yahin, *Tatarskaya literatura periodičeskoy pečatı Uralska (1905-1907 gg.)*, Kazan 1992, s. 8-30; İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul 1999, s. 197-201; İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*, İstanbul 2002, s. 246; "İdareden", *el-Asrû'l-cedîd*, sy. 3, Uralsk 1907, s. 116; "Tercüme-i Hâl-i Muharrir-i Gazete-i Fikir", a.e., sy. 10 (1907), s. 531-533; Ferit Şekurov, "Fikir", *Gasırlar Avazı*, sy. 3-4, Kazan 1996, s. 249-251.

İSMAİL TÜRKÖĞLU

TUHFETÜ'L-AHVEZİ

(تحفة الأهودي)

Mübârekpûri'nin (ö. 1935) Tirmizî'nin *el-Câmî'u's-şâhih*'ine yazdığı şerh (bk. el-CÂMÎ'U'S-SAHİH).

TUHFETÜ'L-ERİB

(تحفة الأريب)

Abdullah et-Tercümân'ın (ö. 832/1429) Hıristiyanlığa reddiye olarak kaleme aldığı eseri.

Tam adı *Tuḥfetü'l-erib fi'r-red 'alâ ehli's-şalib*'dir. İslâm-hıristiyan polemik tarihinde hıristiyan din adamı iken müslüman olup Hıristiyanlığa reddiye yazanların ayrı bir yeri vardır; zira bu müellifler eski birikimleri nedeniyle hıristiyan kaynaklarını daha iyi bildiklerinden eserleri sırf İslâmî kaynaklardan hareketle reddiye yazanlara göre daha gerçekçidir. Bir Katolik papazı iken İslâm'ı benimseyen Abdullah et-Tercümân'ın (Anselmo Turmeda) 823'te (1420) yazdığı *Tuḥfetü'l-erib* de böyle bir çalışmadır ve reddiye tarihinde önemli bir yeri vardır. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm müellifin biyografisini içerir; yazar Tunus'a gelişini ve burada nasıl müslüman olduğunu anlatır. İkinci bölümde Tunus Emîri Ebû'l-Abbas Ahmed el-Müstansır ve Ebû Fâris Abdülazîz el-Mütevekkil'in faaliyetlerinden ve o dönemin olaylarından söz edilir. Üçüncü bölüm ise Hıristiyanlığa reddiyedir. Eserin ilk iki bölümünde Tunus'taki Hafsîler hânedanına mensup iki emîrin dönemine ait oldukça önemli bilgiler verilmektedir; İbn Ebû Dînâr gibi daha sonraki tarihçi-

ler bundan nakiller yapmıştır (*el-Mü'nis*, s. 174-176).

Eserin, hıristiyanların bozuk inançlarının İnciller'den hareketle ortaya konulması ve kutsal kitaplarda Hz. Muhammed'in müjdelenmesi gerçeğini ispat amacıyla kaleme alınan üçüncü bölümü dokuz kısımdır. Birinci kısımda İncil yazarlarının yalana kadar varan hataları ve tenakuzları, ikinci kısımda hıristiyan mezhepleri ve Hz. İsa'nın tabiatı konusundaki farklılıklar (insan mı ilâh mı tartışmaları), üçüncü kısımda Hıristiyanlığın dayandığı esaslar, dördüncü kısımda hıristiyan âmentüsü, beşinci kısımda Hz. İsa'nın ulûhiyyetinin reddi ve İnciller'e göre bir peygamber olduğu hususu, altıncı kısımda İnciller'in tenakuzları ve ihtilâfları, yedinci kısımda İnciller'de Hz. İsa'ya isnat edilen sözler, sekizinci kısımda hıristiyanların müslümanlara yönelttiği eleştiriler, dokuzuncu kısımda Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderileceğinin Tevrat, Zebûr ve İncil metinleriyle ispatı hususları ele alınmaktadır. Abdullah et-Tercümân, Yuhanna dışındaki İncil yazarlarının olayların görgü tanıkları olmadığını, mevcut İnciller'den hiçbirinin hakiki İncil sayılmadığını doğrudan İncil metinlerinden hareketle ortaya koymakta, hıristiyan âmentüsünü ve sakramentleri (dinî merasimler) eleştirmektedir. Yahudilik ve Hıristiyanlık'la ilgili daha önce yazılan reddiyeleri incelediğini belirten müellif İbn Hazm dışındakilerin genelde akfî delillere başvurduklarını, bizzat hıristiyan kaynaklarından delil göstermediklerini, kendisinin bu eksikliği gidermek amacıyla eserini telif ettiğini belirtmekte, fakat İbn Hazm dışında hiçbir müslüman müellifinin adını zikretmemektedir (*Tuḥfetü'l-erib*, s. 55-56).

Abdullah et-Tercümân'ın eserinde Ahd-i Cedîd'e yetmiş, Ahd-i Atîk'e dokuz, Kur'an'a altı atıf vardır. Ahd-i Cedîd'e yapılan atıfların çoğu İbn Hazm'ın *el-Faşl* adlı eserinin Hıristiyanlığa reddiye bölümünden özetlenmiştir. *Tuḥfe*'de yer alan Kitâb-ı Mukaddes'e ilgili atıflara göre hıristiyan dogması ve litürjisine ait dokümanlar daha orijinaldir. Müellif, kanonik literatür dışı kaynak olarak sadece hıristiyan âmentüsünü ve *Flores Sanctorum* adlı İspanyolca külliyyatı zikreder. Hıristiyan ilâhiyatı öğrenimi görmüş olan Abdullah et-Tercümân'ın eserindeki malzeme önemlidir, ancak bunların çoğu daha önceki reddiyelerde kaydedildiğinden eser polemik edebiyatı türüne bazı konular dışında bir yenilik getirmemektedir. Sadece Katolik iman ilkeleri konusunda verdiği ayrıntılı bilgi ile eski

reddiyelerden kısmen ayrılmaktadır. Eserde daha çok tahrif, tebşirat ve hıristiyan iman ilkeleri üzerinde durulmaktadır. *Tuḥfetü'l-erib*'in Muhammed b. Yûsuf es-Sennûsî'ye İnciller konusunda kaynaklık ettiği belirtilmektedir (Berbrugger, V [1861], s. 261-275).

Eserin çok sayıda yazma nüshası vardır (Brockelmann, *GAL*, II, 250; *Suppl.*, II, 352); Miguel de Epalza eserin kırk yedi nüshasını tesbit ettiğini belirtmektedir (*IBLA*, XXVIII/111 [1965], s. 275). XIX. yüzyılın sonunda Abdülhalim adlı bir kişi *Tuḥfe*'nin özetini yapmış olup bunun üç yazma nüshası mevcuttur. Eserin ilk baskısı Brockelmann'a göre İngiltere'de, Serkis'e göre Tunus'ta (1290), diğer baskıları Kahire'de (1295, 1313, 1321) ve yine Tunus'ta (1977, 1983) yapılmış, dört yazma nüshasından hareketle açıklamalı neşrini Ömer Vefik ed-Dâûk gerçekleştirmiş (Beyrut 1408/1988), eser ayrıca Mahmûd Ali Himâye tarafından da neşredilmiştir (Kahire 1992). *Tuḥfetü'l-erib*, Tunuslu Ebû'l-Gays Muhammed el-Kaşşâş'ın mukaddimesi ve Muhammed b. Şa'bân'ın satır aralarına yaptığı Türkçe tercümesiyle birlikte *Tahiyyetü'l-esrâr* (*Tuḥfetü'l-esrâr*) ve *te'lifü'l-ahyârî'l-ensâr fi'r-red ale'n-nasârâ min fıraki'l-küffâr* adıyla 1603'te Osmanlı Padişahı I. Ahmed'e sunulmuştur (*a.g.e.*, XXVIII/111 [1965], s. 274; Brockelmann, *GAL*, II, 250; *Tuḥfetü'l-erib*, neşredenin girişi, s. 43). Mehmed Zihni Efendi'nin Türkçe tercümesi İstanbul'da yayımlanmıştır (1291, 1304). Bu tercümede XVII. yüzyıldaki tercüme değil kitabın 1290 (1873) tarihli Arapça baskısı esas alınmıştır. Mehmed Zihni Efendi'nin yaptığı çeviri (İstanbul 1291) sadeleştirilerek *Hıristiyanlığa Reddiye* adıyla basılmıştır (İstanbul 1965, 1970, 1990). Lebîb Mehmed Efendi *Tuḥfetü'l-erib*'e beş bölüm ekleyerek bunu *Burhânü'l-hüdâ fî reddi'n-nasârâ* adıyla tercüme etmiştir (*Osmanlı Müellifleri*, II, 407). Muhammed Takî Sadrüleşraf Tebrîzî eseri Farsça'ya çevirmiştir (Tahran 1361, 1372).

Tuḥfetü'l-erib, Jean Spiro tarafından "Le present de l'homme lettre pour refuter les partisans de la croix par Abd-Allah ibn Abd-Allah le drogman" adıyla Fransızca'ya çevrilmiş (*RHR*, XII [1885], s. 68-89, 179-205, 278-301), 1886'da Paris'te broşür halinde tekrar basılmış, Jean Spiro, eserin müellifin biyografisine ait bölümünü "Autobiographie d'Abdallah b. Abdallah le drogman" adıyla neşretmiştir (*RT*, XIII [1906], s. 19-101). Almanca'ya (1970), İspanyolca'ya (Roma 1971; Madrid 1993),

Katalanca'ya (Barcelona 1978; Cân Füntân, s. 77-78; Miguel de Epalza, "Arabisch-spanische Symbiose", s. 290-291) çevrilen *Tuĥfetü'l-erîb* Louis Massignon tarafından eleştirilmiş ve bu kitabın sonuna Jean Spiro'nun tercümesinin reddiye bölümü eklenmiştir (bk. bibl.). Miguel de Epalza *Tuĥfetü'l-erîb* üzerine *La Tuĥta, autobiographia y polemica islamica contra el Cristianismo de Abdallah al-Taryuman (fray Anselmo Turmeda)* adıyla doktora tezi hazırlamış ve İspanyolca'ya çevirmiştir (Roma 1971). Muhammed b. Abdallah el-Berîdî yüksek lisans tezi olarak eserin tahkikini yapmıştır (1405/1985, İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah et-Tercümân, *Tuĥfetü'l-erîb* (nşr. Ömer Vefik ed-Dâûk), Beyrut 1408/1988, neşredenin girişi, s. 5-45; İbn Ebû Dînâr, *el-Mü'nîs fi aĥbârî İf-rîkiyye ve Tûnis*, Beyrut 1993, s. 174-176; *Osmanlı Müellifleri*, II, 407; Brockelmann, *GAL*, II, 250; *Suppl.*, II, 352; Cân Füntân, *Fihris târihi li'l-mü'elleftâ't-Tûnisîyye*, Tunus 1986, s. 77-78; Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlığa Karşı Yazdıkları Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989, s. 82-84; Hasan Hüsnî Abdülvehâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-muşannefât ve'l-mü'elleftîne't-Tûnisîyyîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1990, s. 407-411; *Cezzâr, Medâhîlû'l-mü'ellifîn*, I, 229-230; L. Massignon, *Examen du "Présent de l'homme lettre" par Abdallah İbn al-Torjoman*, Rome 1992; M. de Epalza, "Arabisch-spanische Symbiose: Der Schriftsteller Anselm Turmeda / Abdallah At-Tarĥuman und seine Wirkung", *Die Dialogische Kraft des Mystischen*, Balve 1998, s. 274, 275, 280-292; a.m.f., "L'auteur de la Tuĥfa al-arîb Anselm Turmeda (Abdallah al-Tarĥuman)", *IBLA*, XXVIII/111 (1965), s. 261-290; A. Berbrugger, "Abd Allah teurĥeman, renegat de Tunis en 1388", *RAfr.*, V (1861), s. 261-275; G. C. Anawati, "Polémique, apologie et dialogue islamochrétiens. Positions classiques médiévales et positions contemporaines", *Euntes Docete*, XXII, Roma 1969, s. 412-414; Khalil Samir, "La reponse d'al-Safî İbn al-Assal à la refutation des chrétiens de Ali at-Tabarî", *Parole de l'orient*, XI, Beyrouth 1983, s. 297; J. Jomier, "Massignon, Louis, Examen du présent de l'homme lettre par Abdallah İbn al-Torjoman", *Islamochristiana*, XIX, Roma 1993, s. 333-338.

ÖMER FARUK HARMAN

TUHFETÜ'İ-EŞRÂF

(تحفة الأشراف)

Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî'nin
(ö. 742/1341)
etrâf türünün en meşhur
örneği olan eseri.

Tam adı *Tuĥfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf* olup râvi isimlerine göre alfabetik düzenlenmiştir. Eser, *Kütüb-i Sitte*'nin yanında Ebû Dâvûd'un *el-Merâsîl'i*, Tirmi-

zî'nin *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye'si*, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sı* ve *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*'sindeki râviler dikkate alınarak hazırlanmıştır (Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, I, 3-4; ayrıca bk. neşredenin girişleri, I, 18). Eserde râviler isimleri bilinenler, künyeleriyle meşhur olanlar, baba adıyla bilinenler, ismi bilinmeyenler ve kadınlar şeklinde beş grupta sıralanmakta, hadislerin senedleri eksiksiz verilmekte, metinlerin sadece baş tarafı yazılmakta yahut varsa hadisın meşhur ismi kaydedilmektedir.

Mizzî, etrâf kitapları içinde Halef el-Vâstî ve Ebû Mes'ûd ed-Dîmaşki'nin *Etrâfü's-Şaĥîhayn*'ları ile tertibini daha çok beğendiği Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'in *el-İşrâf 'alâ ma'rifeti'l-etrâf*'ını örnek almıştır (*Tuĥfetü'l-eşrâf*, I, 4). Bunlardaki eksiklikleri tamamlayan, yanlışları düzelten Mizzî eserinde hadislerin kaynaklarını şu rumuzlarla göstermiştir: "ع" *Kütüb-i Sitte*, "ح" Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâĥîh'i*, "خت" Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâĥîh'te* muallak olarak verdiği hadisler, "م" Müslim'in *el-Câmi'u's-şâĥîh'i*, "د" Ebû Dâvûd'un *es-Sünen'i*, "ت" Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-şâĥîh'i*, "نم" Tirmizî'nin *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye'si*, "س" Nesâî'nin *es-Sünen'i*, "سی" Nesâî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle'si*, "ق" İbn Mâce'nin *es-Sünen'i*. Mizzî ayrıca kendisinin verdiği bilgileri "ziyade" anlamında "ز", Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir'e yaptığı istidrakleri ise "د" rumuzuyla belirtmiştir (a.g.e., I, 6).

Yirmi altı yılda tamamlanan (3 Rebülevvel 722/22 Mart 1322) *Tuĥfetü'l-eşrâf* türünün önceki örneklerinden üstün kılan ve çok tutulmasını sağlayan yönü iç düzenidir. Özellikle râvilerin sıralanmasında izlenen yöntem sayesinde eserde aranan isim çok daha kolay bulunabilmektedir. *Tuĥfe*'de sahâbiler alfabetik sıralandığı gibi çok hadis rivayet eden bir sahâbînin öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri de kendi içinde alfabetik sırayla zikredilmektedir. İsimlere ait hadisler konusuna veya ilk kelimesine bakılmaksızın en çok geçtiği kaynaktan başlamak üzere verilmektedir. Mizzî'nin yöntemi daha sonra Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, İbn Hacer el-Askalânî ve Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî gibi müelliflerce örnek alınmış (M. Abdurrahman Tavâlibe, s. 183-188), ancak musannifin isnadları baştan sona zikretmesi eleştirilmiştir (Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, I, 8).

Tuĥfe iki bölümden meydana gelmekte, birinci bölümde müsned, ikinci bölümde mürsel rivayetler yer almaktadır. Müsnedler bölümünde 986 sahâbiye ait 18.389,

mürseller bölümünde 405 tâbiye ait 1237 hadis vardır (toplam 19.626). Mürseller bölümündeki hadis numaraları önceki bölümden devam etmekte, nâşir bunun ikinci baskıda düzeltileceğini söylemektedir (*Tuĥfetü'l-eşrâf*, neşredenin girişleri, XIII, 8). İbn Hacer ve nâşir Abdüsselamed Şerefeddin tarafından ilâve edilenler (a.g.e., neşredenin girişi, I, 16) ve mükerrerlerle birlikte *Tuĥfe*'deki hadis sayısı 19.959'a ulaşmaktadır.

Mizzî, kaynaklarının birden fazla rivayetini (meselâ Buhârî'nin iki, Ebû Dâvûd'un sekiz, Nesâî'nin dokuz) esas alarak (M. Abdurrahman Tavâlibe, s. 149, 151) gördüğü kusurları düzeltmeye çalışmışsa da, müdahale etmediği yerlerle ilgili olarak kendisi notlar hazırlamış, özellikle Nesâî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ'sının* İbn Ahmer rivayetinden hareketle yaptığı düzeltmelerden meydana gelen bu kitapçığa *Laĥku'l-Etrâf* adını vermiştir (İbn Hacer el-Askalânî, I, 5). Ayrıca Moğultay b. Kılıç'ın *Evhâmü'l-Etrâf*'ı (*et-Ta'aĥkub 'ale'l-Etrâf*; *DİA*, XXX, 231), Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr'in *Câmi'u'l-mesânid*'inin çeşitli yerleri, *Tuĥfe*'nin aynı zamanda muhtasarı olan Ebû'l-Mehâsin el-Hüseynî'nin *el-Keşşâf fi ma'rifeti'l-Etrâf*'ı (bk. *DİA*, XIX, 23; *el-Fihrisü's-şâmil*, II, 1287), Zeynüddin el-İrâkî'nin kendisine ait *Tuĥfe* nüshası üzerine kaydettiği notlar, İbnü'l-İrâkî'nin *el-İtrâf bi-evhâmi'l-Etrâf*'ı (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut 1406/1986), Takıyyüddin İbn Fehd'in *el-İşrâf 'ale'l-cem' beyne'n-Nüketi'z-zırâf ve Tuĥfeti'l-eşrâf*'ı (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 282) gibi *Tuĥfe*'yi tamamlayan çalışmalar vardır. İbn Hacer, bunların çoğunu derleyip kendi notlarını ekleyerek *el-İ'tirâf bi-evhâmi'l-Etrâf* adıyla da bilinen (*Tuĥfetü'l-eşrâf*, neşredenin girişi, II, 8) *en-Nüketü'z-zırâf 'ale'l-Etrâf* adlı eserini oluşturmuştur (bk. bibl.). Günümüzde *Tuĥfe*'nin ilk üç cildinin neşir hazırlıklarına katılan Ebû'l-Eşbâl Sagîr Ahmed Şâgîf el-Bâkistânî, eserin neşirinden sonra belirlediği eksikliklere dair kendi nüshasına kaydettiği notları *el-Müstedrek* adıyla yayımlamıştır (Riyad 1993). Eser üzerine Zehebî'nin *Muĥtaşarü'l-Etrâf*'ı (Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 552), Şehâbeddin Ahmed b. Endereşî'nin muhtasarı, İbn Kamer diye bilinen Muhammed b. Ali b. Ca'fer'in *İltâfû'l-eşrâf bi-zehri'l-Etrâf*'ı (Sehâvî, VIII, 176), Muhammed b. Abdurrahman el-Alkamî'nin *et-Tuĥafü'z-zırâf fi telĥîşî'l-Etrâf*'ı (Abdullah Muhammed el-Habeşî, I, 552), Muhammed b. Hâşim b. Abdülgafûr es-Sindî'nin *Tuĥfe*'den sadece Buhârî hadisleri-